

Uus (ja mitte nii uus) meedia

Usenetist ja jutukatest
Instagrami ja Snapchatini

Kaido Kikkas
2022/2023

Kaido Kikkas 2022. Käesoleva dokumendi paljundamine, edasiandmine ja/või muutmine on sätestatud ühega järgnevatest litsentsidest kasutaja valikul:

* GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsentsi versioon 1.2 või uuem

* Creative Commonsi Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel 3.0 Eesti litsents (CC BY-SA) või uuem

Enne päris loengut...

- ... paar (natuke porisevat) mõtet eelmiste nädalate viktoriinist:
  - Kärna Äрни ütleb endiselt „Sina mõtle uma peega kah!”
  - See viktoriin polnud kuigi tõsine mäng – aga mõned kukkusid juba sisse, kuna ei jaganud ära, et küsimused võivad ajas muutuda
  - Kes annabi.ee-d vms asja kasutab, võiks natuke mõelda, mida ta õieti siin ülikoolis teeb - ehk saaks mujal lihtsamini
  - Kopipeisti on vähegi kogenumal lugejal suhteliselt lihtne ära tunda (eriti kui ei vaevuta mõne tutvõitu tegelase kohmakat keelepilti ära muutma ja/või paljundatakse netist pärit vigaseid vastuseid).
  - Seega võitsid need, kes ise tuhnisid ja otsisid – nemad said auhinnaks mõne uue teadmise
  - Kopipeisterid seekord sanktsioone ei saanud, aga järgmistel kursustel ei pruugi enam nii kergesti pääseda

New Media

- Eesti keeles siis „uus meedia“ või „uusmeedia“
- Enamasti mõeldakse uuemaid massimeedia arengu tendentse, mis põhinevad suures osas infotehnoloogial – WWW, interaktiivne meedia, erinevad multimeedialahendused
- Osaliselt kattuvad terminid on „sotsiaalne tarkvara“ ja „Web 2.0“
- Nagu paljusid teisi IT-valla „lööksõnu“ (ekspertsüsteem, multimeedia, Internet...), on ka seda üksjagu ülepromomiseiga lörtsitud

Info ja info

- Võib eristada kaht liiki:
  - **Passiivne** – info, mida iga kasutaja võib hankida enda äranägemist mööda. Veeb, FTP, võrguandmebaasid jne. Infohankimiseks on otsimootorid jms.
  - **Aktiivne** - „elus“, dünaamiline info, mille allikateks on erinevates võrgukogukondades osalevad inimesed. Info kogumine eeldab aktiivset suhtlemist ning saadud materjalist uue teadmise kokkupanemist. Uus meedia keskendub eeskätt sellele poolele.
- Järgnevalt vaatleme erinevaid uue meedia komponente

Otsimootorid

- Tarkvara, mis kogub infot, indekseerib seda ja võimaldab märksõnade järgi otsida
  - Esimesed katsetused (Wandex, AliWeb) 1993, esimene terviklik (täisteksti-) veebi-otsimootor oli 1994.a. Brian Pinkertoni loodud WebCrawler.
  - 1995 – AltaVista (Digital Corp). Eri keeled
  - 2001 – Google
- Põhiline tehnika: perioodiliselt võrku „kammiv“ otsirobot. Veebi kiire areng => efektiivsuskadu
- Tulemusi saab mõjutada (nii mootori kui veebi poole pealt). SEO ja guuglipommid

Veebikataloogid ja järjehoidjad

- Veebiviidete süstematiseeritud kogumikud
- Esimene ja tuntuim YAHOO (*Yet Another Hierarchical Officious Oracle*), alguses Jerry's Guide to the World Wide Web – David Filo & Jerry Yang 1996
- Kõrgaeg oli sajandivahetus - otsimootorite arengu tulemusel on puhtad kataloogid tänaseks peaaegu kadunud (mõned on alles muude lahenduste täiendteenusena)
- Viidete halduses oli sajandi alguses „sotsiaalse märgendamise” buum – viiteid püüti hallata „talgukorras sorteerimise” abil (folksonoomia). Enamik teenuseid (N: del.icio.us) on tänaseks samuti taandunud

E-postilistid

- Üks esimesi selle valdkonna nähtusi, tekkis varsti peale e-posti loomist 1973. aastal
- Väga palju eri temaatika ja reeglistikuga liste, vt üht nimekirja <https://www.lsoft.com/catalist.html> (LISTSERV-tarkvaraga listid)
- Üldised käitumisreeglid e. netikett
- Modereerimine
- Soovitav lugemine - https://viki.pingviin.org/index.php/Kuidas_targalt_k%c3%bcsida

Usenet

- Hierarhiline infoedastussüsteem, pika traditsiooniga (Duke University 1980) ja paljude oluliste asjade alguse juures (WWW, Linux jpt) olnud teenus. Algselt UUCP-protokoll, hiljem TCP/IP-l toimiv INN. Tänapäevaks hääbumas (aga mitte kadunud)
- Kujutab endast temaatiliste gruppide (olemuselt sarnanevad meililistidele) hierarhilist võrgustikku
- Erinevalt e-postist on nn. tõmbav meedium – kasutaja peab end huvitava info ise alla laadima

Hierarhia

- Näide:
  - comp.os – arvutite operatsioonisüsteemid
    - comp.os.ms-windows – Microsofti Windows-operatsioonisüsteemid
      - comp.os.ms-windows.apps – Windowsi rakendustarkvara

- Toimib uudiseserverite võrgustikuna. Iga serveri haldaja valib endale teenindatavad grupid, ühte serverisse mingis uudisegrupis postitatud kiri saadetakse võrgustikku pidi edasi kõigisse sama gruppi pakkuvatesse serveritesse
- Lugemiseks vaja eraldi tarkvara (uudiselugejat), suur osa e-postitarkvara aga suudab lugeda ka Useneti gruppe (postitamine käib hariliku e-kirjaga). Mõned grupid on ka modereeritavad

Useneti Suur Kaheksa

- Useneti kaheksa klassikalist peahierarhiat:
  - comp. - arvutitega seotud teemad
  - misc. - erinevad teemad (varia)
  - news. - Usenetti ennast puudutavad uudised (uute gruppide loomine, haldamine jne)
  - rec. - ajaviide ja meelelahutus (muusika, sport jpm)
  - sci. - täppis- ja loodusteaduste alased teemad
  - soc. - ühiskondlikud ja kultuuriteemad
  - talk. - erinevad, sageli vastuolulisi arvamusi põhjustavad teemad (usk, poliitika)
  - humanities. - humanitaarteemad (kunstid, filosoofia)

. . .

- alt. -hierarhia - vaba loomisõigus (mujal eeldab suurema rühma kindlat konsensust)
- Regionaalsed grupid - näit. ee. -hierarhia (ee.koolid jpt)
- Tänapäeval olemas ka veebilüüsid
- <https://groups.google.com/>

Veebifoorumid

- Väga lai valik teenuseid ja teemasid. N: Nabble.com foorumid, militaar.net, biker.ee, kalafoorum.ee ...
- Paljudes riikides tänini kasutusel kodanikuühiskonna töövahendina. N: Eelnõude Infosüsteem (<https://eelnoud.valitsus.ee/main>), varem Osalusveeb ja TOM (Täna Otsustan Mina)
- On aga veebifoorumeid, mis võivad töötada (kasutaja valikul) ka uudisegrupi ja/või meililisti vormis. N: Google Groups <https://groups.google.com> (Yahoo samalaadne teenus suleti 2020. aasta lõpus)

(Tava)meedia võrgus

- 1970 - NY Times alustab artiklite kokkuvõtete kogumist võrgukeskkonda
- 1971 - Illinoisi ülikooli võrguraamatukogu => Project Gutenberg (<https://www.gutenberg.org/>)
- 70-ndad - teletekst uudiseagentuurides
- 80-ndad - erinevad ligipääsupakkujad uudistele
- 1991 ja edasi - veebi-ajakirjandus
- 90-ndad - ajalehtede võrguversioonid, uudiseportaalid, hiljem ajaveebibuum

Reaalajasuhtlus

- Palju eri lahendusi:
  - Unix Talk
  - Jututoad
  - MUD ja selle järeltulijad
  - IRC
  - Sõnumiedastussüsteemid
  - Sotsiaalvõrgustikud ja suhtlusportaalid

IRC

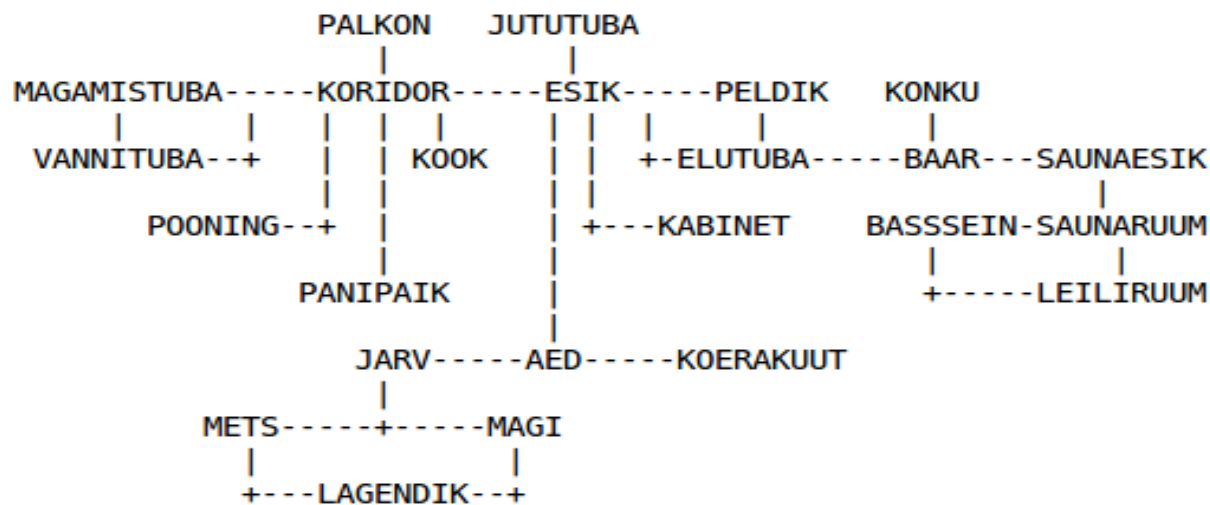
- Jarkko Oikarinen 1988
- Mingis mõttes sarnaneb uudisegruppidega – jaotub temaatilisteks kanaliteks, kus suheldakse mingil teatud teemal või mis ühendavad mingit kindlat kasutajagruppi (N: #estonia)
- Suur osa hiljem jututubades ja sõnumiprogrammides kasutatud mõistetest ja terminitest (bot, ban, kick jpt) pärineb siit

Jututoad

- Paljude „ruumidega“ (sageli kujutas korterit, linna vms) virtuaalkeskond
- Varasemal ajal puht-tekstilised (nn telnetijutukad), hiljem veebipõhised
- Hilisemad lahendused sulandusid sõnumisüsteemidega ja hiljem sotsiaalvõrgustikega
- Paljudel juhtudel oli oluline ka „IRL“ suhtlus

Vana aja asi: Anna jututare

Jututare skeem kui niisugune

MUD

- Multi-User Dimension/Dungeon
- Tehniliselt nagu jututuba, kuid lisatud on erinevaid mängulisi lisafunktsioone (objektid, arvuti juhitud tegelased, võitlus, erinevad ülesanded) ja mängija tegelaskuju arendamine
- RP vs XP vs PK
- Tekstipõhine vs graafiline
- MUD vs MUSH/MUSE/MUX
- Uue sajandi buum – MMORPG (hiljem ka MOBA jt)

Tänini elus: MUME

```
*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
A little dog is here.
A woman is here, looking for someone to chat with.
A little boy is here, running around.
Exits: East [South] West.

*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
An old man is walking around, cleaning up.
Exits: East West.

*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
Exits: East South West.

*>s
The Guild of Warriors
A weapons rack stands against the wall.
Huor of Dor-Lómin is standing here, ready to teach his arts.
Exits: North [West] Up.
```

Sõnumiprogrammid

- ICQ 1996 (*I seek you*)
- MSN Messenger
- AIM
- Yahoo! Messenger
- Jabber
- Slack, Asana, Telegram, Matrix...

Sotsiaalvõrgustikud

- 90-ndad: eellased - TheGlobe, GeoCities, Tripod
- Friendster, Rate.ee (2002)
- MySpace, Orkut, LinkedIn, Bebo (2003)
- Facebook (2004)
- Gazzag.com'ist Firesheepini

Virtuaalmaailmad

- Varem eeskätt mängude toimumispaigad
- Üks esimesi: WorldsAway 1996 (CompuServe)
- Second Life 2003
- OpenSimulator 2007
- IT Kolledži simulaator (OpenSim) 2008-15 ja uuesti alates 2018. aastast
- Põhiline idee: metaversum ehk alternatiivreaalsus: mitte enam valmis ruum, vaid platvorm ehitajatele, disaineritele, õpetajatele jne
- 2018 FB => Meta; põhimõtteliselt sama idee

Second Life ja OpenSimulator

Uudisevood

- Meetod veebilehe sisu (enamasti uudised jms kiiresti muutuv info) edastamiseks teistele veebilehtedele või vastavasse lugemistarkvarasse
- Algas 1996 – Netscape (RDF) jt
- Praegu peamiselt kaks levinumat XML-il põhinevat standardit - RSS ja Atom
- Oluline komponent ajaveebide ja muude uuemate meediavormide juures

Ajaveeb e. blogi

- Võrgupäevik või -ajakiri
- Esimesed blogid olid olemas juba veebi algaegadel (Berners-Lee jt)
- 1999: Peter Merholz @ peterme.com, „We blog”
- Tõsine buum algas sajandivahetuse paiku, paljuski seoses RSS-tehnoloogia levikuga
- Suur mõju ka n.ö. traditsioonilisele meediale ja vahel kogu ühiskonnale (N: Iraan)
- Väga erinevaid: üldised/temaatilised, kommenteeritavad või mitte, üks/mitu autorit jne

Mikroblogimine

- Ajaveebi lühivorm (alguses 140 tähemärki, hiljem rohkem)
- Algas ca 2005 (*tumblelogs* – lühikesed blogipostitused, näiteks veebiviide)
- Twitter 2006, Tumblr 2007, Plurk 2008, Hiinas Sina Weibo ja Tencent
- Varem ka Jaiku ja identi.ca

Wiki

- Havai *wiki-wiki* - „kähku!“ (< ingl. *quickly*)
- 1995 Portlandi WikiWikiWeb
- „Süsteem läbi anarhia“, isekorrastumine
- 2001 – Nupedia, 2001 – Wikipedia
- Hetkel (september 2022) kokku üle 59 (3 aastaga +8) miljoni artikli 329 (3 aastaga +25; neist aktiivseid 318, 3 aastaga +16) keeles - ingliskeelses üle 6,5 (3 aastaga +0,6) miljoni, eestikeelses üle 230 000 (3 aastaga +29 000; maailmas artiklite arvult 44. kohal)
- Üha levinum ka mujal

Ise tegi!

- Wikipedia (<https://www.wikipedia.org>), teatmeteos
- Flickr (<https://www.flickr.com>), foto
- YouTube (<https://www.youtube.com>), videod
- SlideShare (<https://www.slideshare.net>), esitlusslaudid
- Fanfiction.net (<https://www.fanfiction.net>),
fännikirjandus
- Kaudsemalt ka FB, Snapchat jt võrgustikud, samuti
Linux jpt
- ...

USA vastuolud ja alt-tech

- Enamik USA (sotsiaal)meedia suurfirmasid on pigem vasakliberaalse kaldega
- „Teise poole” ebavõrdne kohtlemine?
- Conservapedia 2006
- Lõhe hakkas kärisema Donald Trumpi valitsusajal ja jätkab laienemist (*alt-right* => *alt-tech*)
- alt-tech täna: Gab, Parler, Rumble, Gettr, Voat, Truth Social, Hatreon, Metapedia, MeWe jpt
- Väga varieeruv nähtus – on külalolle ja maniakke, on ka asjalikke inimesi ja seisukohti

Web 2.0

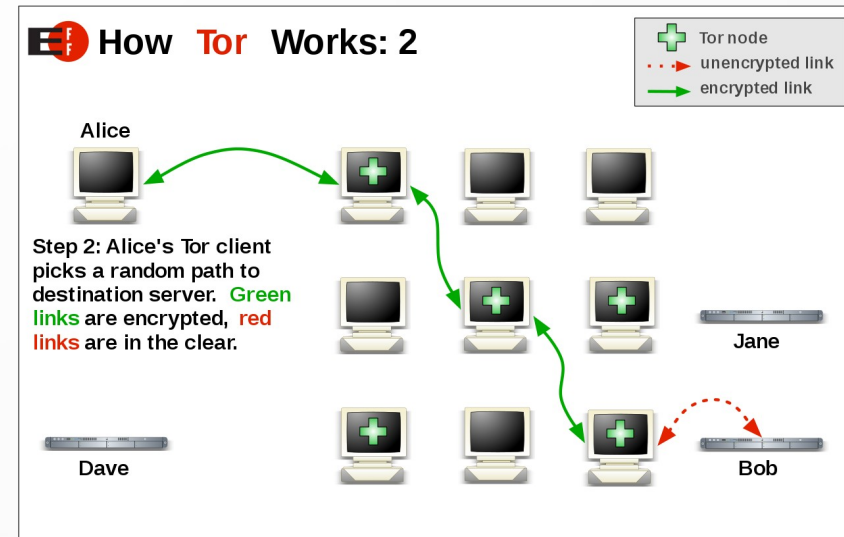
- Vastandub staatilisele ja „ülalt alla” veebile
- Võrk (veeb) kui platvorm – kõik käib läbi veebilehitseja (N: Google Docs), tänapäeval kombinatsioonis mobiiliäppidega
- Dünaamilisus, pidev täienemine
- Osaluspõhisus, kaasatus, kogukond
- Tehnoloogiad: XHTML ja HTML5, CSS, LAMP, Javascript jt skriptikeeled, märgendamine, ajaveebid, RSS, wikid, foorumid

Asjade Internet

- Internet sai alguse arvutivõrguna
- Tänapäevaks on seal ka telefonid, telerid, kellad jne
- Järjest enam on netti ühendatud ka röstetid ja külmikud...
- Eeldab IP 6. versiooni läbimurret – 4. versioonis on aadressiruum liialt piiratud
- Ühelt poolt laialdased võimalused, teisalt aga sama laialdased ohud (PIBKAC, privaatsus, turvalisus, Suur Vend, jäätmeuputus...)

Tumeveeb (*Dark Web*)

- Tegelikult kogum erinevaid võrke (*darknet*), mis asuvad tavalise Interneti „peal” (*overlay networks*)
- Freenet: ~1999, räsi- ja võtmepõhine ruutimine
- I2P: ~2003; eelmise edasiarendus
- Tor: ~2004, kõige tuntum; „sibulruutimine” võrgusõlmede vahel

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=52528108>

Tor

- Lihtsaim katsetus: Brave'i veebilehitseja Tor-sessioon
- Tõsisemalt: TAILS, Whonix, Qubes OS
- Turvalisus < === > mugavus! 3 taset:
  - Tavaline (vaikimisi): kõik veebilehitseja funktsioonid
  - Turvaline: piiratud JavaScript, meediafailid tuleb eraldi käivitada
  - Kõige turvalisem: JS jmt objektid keelatud

Võrguneutraalsus

- „Vana aja Interneti” kiire arengu üks aluseid oli andmete neutraalsus – puudus diskrimineerimine rakenduste, seadmete, omanike jne alusel
- Äriinimesed on paraku leidlikud (vt algne MSN)
- Kunstliku puuduse ja „Brežnevi pakikeste” tekitamise oht (ACTA jt)
- EL „telekomipakett” 2009 ja autoriõiguse direktiiv 2018 – veel pole selge, kuhupoole kaalukaunid kalduma hakkavad

Loomevabadus

- Senine, jäigale „intellektuaalomandiõigusele“ tuginev arusaam on hakanud mõneski kohas kõikumama:
  - Vaba tarkvara (GPL, LGPL, BSD, MIT, X11 jpt)
  - Vaba dokumentatsioon (FDL, Creative Commons)
  - Vaba teadus (Open Access)
  - Vaba looming (Creative Commons, Free Art License)
  - Uutlaadi varamud (Flickr, SlideShare jt)

Lõpetuseks

- Interneti kui meediakanali mõju ühiskonnale on ilmselt märksa laiem kui sageli arvatakse
- Traditsiooniline meedia muutub, samuti peab muutuma senine õigussüsteem
- Loodetavasti hakkab kvantiteet asenduma kvaliteediga

Tänaseks kõik.